

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ • ΤΟΜΕΑΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΝΕΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΕΡΑΣΜΑΤΑ, ΜΕΤΑΒΑΣΕΙΣ, ΔΙΕΛΕΥΣΕΙΣ
ΟΥΕΙΣ ΜΙΑΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΕΝ ΚΙΝΗΣΕΙ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΙΕ' ΔΙΕΘΝΟΥΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ
ΣΥΝΑΝΤΗΣΗΣ
1-4 Μαρτίου 2017

Μνήμη Δ. Ν. Μαρωνίτη

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2018

ΠΕΡΑΣΜΑΤΑ, ΜΕΤΑΒΑΣΕΙΣ, ΔΙΕΛΕΥΣΕΙΣ
ΟΥΕΙΣ ΜΙΑΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΕΝ ΚΙΝΗΣΕΙ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΙΕ΄ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗΣ
1-4 Μαρτίου 2017

Μνήμη Δ. Ν. Μαρωνίτη
(1929-2016)

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Λίζυ Τσιριμώκου, Τμήμα Φιλολογίας, ΑΠΘ
ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ: Μίλτος Πεχλιβάνος, Freie Universität, Berlin

ΜΕΛΗ:

Marina Brownlee, Princeton University
Κώστας Γιαβής, Τμήμα Φιλολογίας, ΑΠΘ
Γιώργος Καλογεράς, Τμήμα Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, ΑΠΘ
Μαριλίζα Μητσού, École Pratique des Hautes Études, Paris
Μαίρη Μικέ, Τμήμα Φιλολογίας, ΑΠΘ
Ιωάννα Ναούμ, Τμήμα Φιλολογίας, ΑΠΘ
Αλεξάνδρα Ρασιδάκη, Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας και Φιλολογίας, ΑΠΘ
David Ricks, King's College, London
Μιχάλης Χρυσανθόπουλος, Τμήμα Φιλολογίας, ΑΠΘ

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Μιχάλης Χρυσανθόπουλος
ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ: Μαίρη Μικέ
ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ: Ιωάννα Ναούμ
ΤΑΜΙΑΣ: Κώστας Γιαβής
ΜΕΛΟΣ: Λίζυ Τσιριμώκου

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ • ΤΟΜΕΑΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΝΕΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΕΡΑΣΜΑΤΑ, ΜΕΤΑΒΑΣΕΙΣ, ΔΙΕΛΕΥΣΕΙΣ
ΟΨΕΙΣ ΜΙΑΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΕΝ ΚΙΝΗΣΕΙ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΙΕ΄ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗΣ
1-4 Μαρτίου 2017

Μνήμη Δ. Ν. Μαρωνίτη
(1929-2016)

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2018

Επιμέλεια: Έλια Παπαστάθη
Σελιδοποίηση | Εξώφυλλο: Αθανασία Κοπανά

© 2018 ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ | ΤΟΜΕΑΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΝΕΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ | ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ISBN 978-618-82518-1-6

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	
Περάσματα, μεταβάσεις, διελεύσεις. Όψεις μιας λογοτεχνίας εν κινήσει	11
ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΤΣΑΝΤΣΑΝΟΓΛΟΥ	
Για τον Μίμη	15
ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΚΑΨΑΛΗΣ	
Δ. Ν. Μαρωνίτης. Τò θάρρος τοῦ ἀδιάκοπου μετεωρισμοῦ	25
ΛΙΖΥ ΤΣΙΡΙΜΩΚΟΥ	
Ένας και πολλοί	33
EDUARDO CADAVA	
Η λογοτεχνία ως περιπλάνηση	39
MARTIN VÖHLER	
Ο Οδυσσέας και ο κ. Κόννερ	47
ΜΙΛΤΟΣ ΠΕΧΛΙΒΑΝΟΣ	
Σκέψεις για τον συντελεσμένο μέλλοντα μιας λογοτεχνίας εν κινήσει.....	57
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΒΡΕΤΤΑΣ	
Ζητήματα ετερότητας στο θεατρικό σύμπαν του Bernard-Marie Koltès.....	67
ΝΑΤΑΣΑ ΒΑΚΟΥΦΤΣΗ	
Αντικατοπτρισμοί. Η ισπανική λογοτεχνία από άλλη ματιά.....	77
ΕΛΠΙΝΙΚΗ ΝΙΚΟΛΟΥΔΑΚΗ-ΣΟΥΡΗ	
Το μυθιστόρημα του Νίκου Κάσδαγλη <i>Η Μαρία περιηγείται τη Μητρόπολη των Νερών</i> . Μια περίπτωση μετάβασης της νεοελληνικής πεζογραφίας σε σύγχρονα διεθνή προβλήματα.....	83
ΧΡΙΣΤΙΝΑ Α. ΟΙΚΟΝΟΜΟΠΟΥΛΟΥ	
Σύγχρονες θεατρικές απεικονίσεις της μετανάστευσης και της προσφυγιάς από Βαλκάνιους γαλλόφωνους δραματουργούς. Sonia Ristic, Sedef Ecer, Matéi Visniec.....	93
ΜΙΧΑΗΛ ΠΑΣΧΑΛΗΣ	
Δίδυμες πατρίδες στην κυπριακή συλλογή του Σεφέρη.....	107
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΣΑΠΑΝΙΔΟΥ	
Μεταξύ οθωμανικής αυτοκρατορίας και ελληνικού βασιλείου. Αναζητήσεις της «φιλότατης πατρίδος» στη μετεπαναστατική φαναριώτικη λογοτεχνία.....	117

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΛΟΥΔΗ	
Ιδεολογικές χρήσεις του κοσμοπολιτισμού στην ελληνική πεζογραφία του ρομαντισμού (1830–1880).....	129
ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΛΛΙΝΗΣ	
Ξένοι στον τόπο τους. Η Ελλάδα ως δυστοπία στο <i>Το καλό θα 'ρθει από τη θάλασσα</i> του Χρήστου Οικονόμου	141
ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΓΕΡΑΚΙΝΗ	
Δαμάζοντας τα κύματα της προσφυγιάς. Δ. Νόλλας, <i>Ναυαγίων πλάσματα</i> και Κ. Τζαμιώτης, <i>Το πέρασμα</i>	151
ΚΕΛΗ ΔΑΣΚΑΛΑ	
«Το μετέωρο βήμα». Στιγμιότυπα της προσφυγικής κρίσης.....	163
ΣΟΦΙΑ ΙΑΚΩΒΙΔΟΥ	
Ανθρώπινες ροές (δουλεμπόριο, πρόσφυγες) προς ελληνικές ακτές. Τα αντανάκλαστικά της πεζογραφίας.....	179
ΒΑΣΙΛΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ	
Διάρρηξη και επαναπραγμάτευση. Η «ξένη πατρίδα» των μικρασιατών προσφύγων σε κείμενα της νεοελληνικής λογοτεχνίας.....	191
ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΑΡΤΣΑΚΗΣ	
Έλληνες πρόσφυγες στην Ελλάδα. Μια ιδιόρρυθμη ετερότητα όπως αποτυπώνεται στο περιοδικό <i>Νεοελληνικά Γράμματα</i> Ηρακλείου	207
ΙΩΑΝΝΑ ΠΑΠΑΚΗ	
<i>Αϊβαλί</i> . Μια εικονιστική αφύπνιση της μνήμης	219
ΣΟΦΙΑ ΚΟΚΚΙΝΟΥ	
Οι έννοιες «πατρίδα» και «ξενιτιά» σε έργα των Σωτήρη Δημητρίου και Τηλέμαχου Κώτσια.....	245
ΚΥΡΙΑΚΗ ΧΡΥΣΟΜΑΛΛΗ-HENRICH	
Αποστασιοποίηση και μέθεξη στη λογοτεχνία της μετανάστευσης. Θανάσης Βαλτινός και Σωτήρης Δημητρίου, δύο αντιστικτικά μοντέλα λογοτεχνικής λιτότητας	257
ΜΙΧΑΗΛΑ ΚΑΡΑΜΠΙΝΗ-ΙΑΤΡΟΥ	
Η άλλη Αμερική. Πώς είδαν την Αμερική στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, ένας φοιτητής, ένας έμπορος, ένας διπλωμάτης, μια φεμινίστρια και ένας μετανάστης.....	271
ΟΛΓΑ ΠΑΠΑΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ	
Ποίηση και θεατρική γραφή των Ελλήνων μεταναστών της προπολεμικής Αυστραλίας.....	283

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΓΓΕΛΑ ΚΑΣΤΡΙΝΑΚΗ	
Από τον Οδυσσέα στον καπετάν Νέμο. Μετακινήσεις μιας εξόριστης στον 20ό αιώνα (για τους Φιλέλληνες της Μιμίκας Κρανάκη)	293
ΜΑΙΡΗ ΜΙΚΕ	
Η ποιητική της τέφρας και το πένθος του βλέμματος.....	303
ΜΑΡΙΑ Ν. ΨΑΧΟΥ	
Η «Επιστροφή του ασώτου». Στοιχεία ποιητικής της εξορίας στο <i>Μικρό όργανο για τον επαναπατρισμό</i> του Μήτσου Αλεξανδρόπουλου	313
ΑΝΝΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ - ΠΟΠΗ ΠΟΛΕΜΗ	
Η ζεύξη με την πατρίδα. Το περιοδικό <i>Πυρσός</i> των πολιτικών προσφύγων (1961–1968)	325
ΣΩΤΗΡΙΑ ΣΤΑΥΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ	
Περάσματα και μεταβάσεις στον μακρό Μεσαίωνα (14ος–17ος αιώνας). Από τον Γεώργιο Χούμνο στον Giulio Cesare dalla Croce	341
ΚΩΣΤΑΣ ΓΙΑΒΗΣ	
Πολιτισμική κινητικότητα και λογοτεχνία του Μεσαίωνα	357
ΕΛΚΕ STURM-ΤΡΙΓΩΝΑΚΗ	
Είδος εν κινήσει. Το πικαρικό μυθιστόρημα σήμερα.....	365
ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΓΚΑΛΟΣ	
Η ποιητική της μετάβασης στην παιδική και νεανική λογοτεχνία του διαφωτισμού. Η περίπτωση του Joachim-Heinrich Campe	377
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΩΣΤΙΟΥ	
Τα «ελληνικά ποιήματα», οι «προστάται της Ασίας» και «η επίμονη ποιητική ιδέα» του Φερνάζι	389
ΜΑΡΘΑ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ	
Τοπία θανάτου στον Κ. Π. Καβάφη	403
ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΟΙΜΕΝΙΔΗΣ	
Η «ανδρική» ξενιτιά στα μυθιστορήματα του Αντώνη Σουρούνη	415
ΣΟΦΙΑ ΒΟΥΛΓΑΡΗ	
«ξένος εδώ, ξένος εκεί, όπου κι αν πάω ξένος». Ορισμοί της εξορίας στο έργο του Γιάννη Κιουρτσάκη.....	427
ΜΑΡΙΤΑ ΠΑΠΑΡΟΥΣΗ	
Ο χώρος και η πολιτισμική πολιτική της ταυτότητας. Σάββατο βράδυ στην άκρη της πόλης της Σώτης Τριανταφύλλου.....	439

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΔΗΜΟΥΛΑ

Από τον περισπασμό της σκέψης στην ντροπή της ύπαρξης,
από την ντροπή στον «λόγο της αλήθειας».

Η ποιητική της διασποράς στο έργο του Franz Kafka 451

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΣΑΒΒΙΔΟΥ

Το δίπολο πατρίδα–ξενιτιά στη *Διασπορά* της Μαργαρίτας Λυμπεράκη..... 461

ΠΑΥΛΙΝΑ ΕΞΑΔΑΚΤΥΛΟΥ

Η«πατρίδα» ως (μετέωρο) σημαίνει στην ελληνική λογοτεχνία
της διασποράς. Οι περιπτώσεις των Δημητρακάκη, Παπαντώνη
και Ρακόπουλου: Μια συγκριτική ανάλυση με εργαλείο

τη θεωρία του λόγου των Λακλάου και Μουφ..... 471

ΕΥΡΥΠΙΔΗΣ ΓΑΡΑΝΤΟΥΔΗΣ - ΜΑΡΙΑ ΡΩΤΑ

Τα «Καλαμπόκια» του Άρη Δικταίου. Μετάβαση από την αμερικανική
ύπαιθρο σε ένα άδηλο τοπίο του ελληνικού Εμφυλίου

481

ΤΙΤΙΚΑ ΚΑΡΑΒΙΑ

Ξένοι, μέτοικοι, πολίτες του κόσμου. Όψεις της μετοικεσίας

στο μυθιστόρημα *Μάρμαρα στη μέση* του Δημήτρη Νόλλα..... 491

GILDA TENTORIO

Λογοτεχνικοί επιβάτες εν κινήσει. Αφηγηματικές λειτουργίες

του βλέμματος σε μέσα μεταφοράς 501

ΕΛΕΝΑ ΧΑΤΖΟΓΛΟΥ

Η δυναμική της μετακίνησης μέσα από τις ημερολογιακές αφηγήσεις
του Βλαντιμίρ Μαγιακόφσκι για την Αμερική

και του Τζων Στάινμπεκ για τη Ρωσία 513

ΑΓΓΕΛΑ ΓΙΩΤΗ

«Επαγγελματίες» ταξιδιώτες στην Ευρώπη. Στοιχεία για το δίκτυο
των ανταποκριτών εξωτερικού στις εφημερίδες

από το τέλος του 19ου αιώνα..... 523

BART SOETHAERT

Ταξίδι με το Simplon Orient Express. Ευρώπη, κοσμοπολιτισμός

και κινητικότητα στη δεκαετία του 1920 537

ΜΑΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Δίδυμα/Ερμαφρόδιτα. Γενετική και πολυγλωσσία

στην Kay Cicellis..... 551

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΡΑΣΙΔΑΚΗ

«Ένας ξεκούραστος (;) έρωτας». Γράφοντας μεταξύ των γλωσσών..... 569

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ANNA ΚΑΤΣΙΓΙΑΝΝΗ

Ταυτότητες εν κινήσει. Πατρίδες και γλώσσες στη βαλκανική
και την τουρκοκυπριακή γραφή..... 583

ΓΙΩΡΓΟΣ ΦΡΕΡΗΣ

Γράφω ή μεταφράζω στη γλώσσα του άλλου;
Η περίπτωση των Ελλήνων γαλλόφωνων συγγραφέων..... 595

ΔΙΑΜΑΝΤΗ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ο μυθιστοριογράφος Βασίλης Αλεξάκης. Διαπόρευση γλωσσών,
πολιτισμών, ταυτοτήτων και τόπων: «Τραύμα» ή απελευθέρωση; 607

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΤΙΚΤΟΠΟΥΛΟΥ

Λογοτεχνία εν κινήσει, κείμενα εν κινήσει..... 619

ΙΩΑΝΝΑ ΝΑΟΥΜ

Μητριές πατρίδες των Βαλκανίων..... 629

ΛΙΖΥ ΤΣΙΡΙΜΩΚΟΥ

«Σαν τα τρελά πουλιά» 639

ΜΙΧΑΗΛΗΣ ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ

Απόδημοι και μετανάστες. Η διαμεσολαβημένη εμπειρία της κίνησης..... 647

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Όψεις της μετανάστευσης στη σύγχρονη ελληνική πεζογραφία 661

Τα «ελληνικά ποιήματα», οι «προστάται της Ασίας»
και «η επίμονη ποιητική ιδέα» του Φερνάξη

Ενδεχομένως το πιο διάσημο προσωπείο ποιητή στα ποιήματα του καβαφικού κανόνα να είναι ο Φερνάξης που πρωταγωνιστεί στο ποίημα «Ο Δαρείος», για το οποίο ο Μαρωνίτης κατέθεσε πριν από 47 χρόνια την εμβληματική του μελέτη «Υπεροψία και μέθη, ο ποιητής και η ιστορία».¹ Έκτοτε, οι μελέτες που γράφτηκαν για το ποίημα έδειξαν πως το συγκεκριμένο προσωπείο είναι το πιο σύνθετο από όλα τα δραματικά ή αφηγηματικά προσωπεία ποιητών στα αναγνωρισμένα ποιήματα του Καβάφη, κυρίως λόγω της πολυσήμαντης και πολύπλοκης σχέσης του Καβάφη με την Ιστορία.

Γραμμένο τον Μάιο του 1917 και δημοσιευμένο τον Οκτώβριο του 1920, το ποίημα «Ο Δαρείος» ενδεχομένως να είχε πρωτογραφεί, όπως πιθανολογεί ο Σαββίδης,² πριν από το 1897, δηλαδή πολύ κοντά στον χρόνο που ο Καβάφης έγραψε το ανέκδοτο ποίημα «Η Ναυμαχία» (1899), το οποίο επίσης αφορά τους Πέρσες και τη σχέση Ιστορίας και ποίησης και το οποίο έχει προσεγγίσει ο Μαρωνίτης σε μελέτη του του 1992.³ Η βιβλιογραφία έχει συζητήσει διεξοδικά ζητήματα που αφορούν το ιστορικό υπόβαθρο του ποιήματος, τις ιστορικές πηγές του, τη σχέση του με την εποχή της συγγραφής του, το κίνητρο του Φερνάξη, καθώς και τον τρόπο εκφοράς του λόγου.⁴ Στην παρού-

¹ Δ. Ν. Μαρωνίτης, *Κ. Π. Καβάφης. Μελετήματα*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ. 15–38.

² Κ. Π. Καβάφης, *Τα ποιήματα, Β' (1919–1933)*, επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Αθήνα, Ίκαρος, 112009, σ. 111. Ιδιαίτερα διαφωτιστικό για τη σχέση Ιστορίας και ποίησης είναι το αυτοσχόλιο του Καβάφη για το ποίημα «Η Ναυμαχία» και ο σχολιασμός του από την Diana Haas στη μελέτη της «Κ. Π. Καβάφης. Ανέκδοτο αυτοσχόλιο στο ποίημα “Η Ναυμαχία”», *Λογείον* 2 (2012) 200–215.

³ Μαρωνίτης, ό.π. (σημ. 1), σ. 149–154.

⁴ Γιάννης Δάλλας, *Καβάφης και Ιστορία*, Αθήνα, Ερμής, 1974, σ. 99, Γεώργιος Βελουδής, «“Μέσα σε πόλεμο — φαντάσου, ελληνικά ποιήματα”. (Η κρίση της καλλιτεχνικής συνείδησης)», *Προτάσεις. Δεκαπέντε γραμματολογικές δοκιμές*, Αθήνα, Κέδρος, 1981, σ. 155–161, Γιώργος Χουλιάρας, «Λογοτεχνία και εξορία», *Χάρτης* 5–6 (Απρ. 1983) 572, Μίμης Σουλιώτης, «Το δίλημμα του Φερνάξη», *Χάρτης* 2 (Σεπτ. 1982) 244–250, Σόνια Ιλίνσκαγια, *Κ. Π. Καβάφης. Οι δρόμοι προς το ρεαλισμό στην ποίηση του 20ού αιώνα*, Αθήνα, Κέδρος, 1983, σ. 249–251, Roderick Beaton, «The History Man», *Journal of the Hellenic Diaspora*, τ. Χ, τχ. 1–2 (άνοιξη-καλοκαίρι 1983) 40–43, Έλλη Σκοπετέα, «Νεότερα περί του Φερνάξη», *Χάρτης* 5–6 (Απρ. 1983) 669–676, Vicente Fernández González, «Ο Φερνάξης και η μετάφραση της ειρωνίας», στο Μιχάλης Πιερής (επιμ.), *Η ποίηση του κράματος. Μοντερνισμός και διαπολιτισμικότητα στο έργο του Καβάφη*, Ηράκλειο, ΠΕΚ, 2000, σ. 245–258, Κατερίνα Καρατάσου, «Πώς δουλεύει το μυαλό του Φερνάξη» στο Πιερής (επιμ.), ό.π., σ. 259–271.

σα μελέτη θα διερευνηθούν οι σύνθετες, μεταβατικές ταυτότητες των προσωπείων που συνεργάζονται στο ποίημα, με έμφαση στην πολιτική τους διάσταση, και, κυρίως, ο τρόπος συγκρότησης και η μεταξύ τους διάδραση.

Ο «ελληνόγλωσσος Καππαδόκης ποιητής ονόματι Φερνάζης»⁵ γράφει, φαινομενικά, όπως και ο Καβάφης, ένα ποίημα για τον Δαρείο. Και οι δύο χρησιμοποιούν την ίδια μέθοδο: «τη νοητική διείσδυση στα συναισθήματα τρίτων», όπως την ορίζει θεωρητικά ο Καβάφης στο γνωστό του κείμενο «Φιλοσοφικός έλεγχος» (1903).⁶ Στην ουσία, με αφορμή την ποιητική απόπειρα του Φερνάζη αποτυπώνονται οι απόψεις τους για την ηθική της εξουσίας και τις σχέσεις Ποίησης και Ιστορίας. Η ταυτότητα του ποιητή Φερνάζη είναι συνάρτηση της ρητορικής του και άρα της εκφοράς του λόγου, την οποία κυρίως αφορά το αυτοσχόλιο του ίδιου του ποιητή, που κατά την εκτίμηση της Haas γράφτηκε «το νωρίτερο τον Μάιο 1917».⁷

Ο Καβάφης χρησιμοποιεί ένα ανώνυμο αφηγηματικό προσωπείο που εκφέρει τον λόγο στους στίχους 1–4, 11–13, 16 (έως την τελεία), 21 (έως την τελεία), 34–35. Οι φράσεις στην παρένθεση είναι πιθανότατα σκέψεις του Φερνάζη, καθώς στους στίχους αυτούς (5–6) υπάρχει, σύμφωνα με τον ίδιο τον ποιητή, «ανάμιξις χρόνων και προσώπων». Εξάλλου, ένα μεγάλο και καιρίο

⁵ Γ. Π. Σαββίδης, «Κρίσιμες μάχες του Ελληνισμού στην ποίηση του Καβάφη», *Μικρά καβαφικά*, τ. Α', Αθήνα, Ερμής, 1985, σ. 352.

⁶ Κ. Π. Καβάφης, «[Φιλοσοφική εξέταση]», *Τα πεζά (1882;–1931)*, επιμ. Μιχάλης Πιερής, Αθήνα, Ίκαρος, 2003, σ. 332.

⁷ Για τη σχέση ταυτότητας και ιδιολέκτου βλ. το λήμμα «Dialect» στο οποίο η συντάκτρια Jacqueline Imani Bryant υποστηρίζει πως η γλωσσική ποικιλία (variety of language), μέρος της οποίας είναι η διάλεκτος (dialect) και το ιδιόλεκτο (idiolect) αποτελεί κεντρικό σημείο της ταυτότητας. Jacqueline Imani Bryant, «Dialect», στο Ronald L. Jackson (επιμ.), *Encyclopedia of Identity*, τ. 1, California, Sage Publications, 2010, σ. 219. Για το αυτοσχόλιο βλ. Haas Diana, «Σχόλια του Καβάφη σε ποιήματά του. (Ανακοίνωση ανέκδοτου υλικού από το Αρχείο Καβάφη)», στο *Κύκλος Καβάφη*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας-Ίδρυμα Σχολής Μωραΐτη, 1983, σ. 103–104:

«Υπάρχει ανάμιξις χρόνων και προσώπων στους στίχους 5 και 6 – και 17 και 18· και στους στίχους 27–33.

Είναι ίσως τολμηρόν· αλλά είναι κα[λό] για να δείξει κατ' ευθείαν πώς δουλεύει το μυαλό του Φ[ερνάζη]. και να δώσει και μια κάποια ενάργεια στο ποίημα.

Κάτι όμοιον υπάρχει σ' ένα δημ[οτικό] άσμα, όπου από το αφηγητικόν στο πρώτο μέρος περνά σε μονόλογον στο δεύτερο.

Κάτι ελαφρώς τοιούτο έχει και ο Hugo. "Sommes-nous assiégés? Allons-nous en croisade? Sommes-nous donc en paix?"

Του υπηρέτου το "του στρατού μας" δεν είναι τοι[ού]τ[ο]. είναι αναπαράστασις της λαλιάς αυτού.

Κάτι τέτοιο σ' έναν απ' τούς δυο ύμνους ο Σολ[ωμός].

Κάτι ο Αθάνας, σελ. 44.

"Κι ακούς εκεί να πέσουνε πέντ' έξι * στο πηγάδι.

Νάτα – νεράκι πίνουν. Τρέξε, μπαμπά, να ιδής!".

Μέσα στο αφηγητικόν, είναι τώρα τα παιδιά του χωριού που μιλούν».

* αστέρια

απόσπασμα αυτών των φράσεων επαναλαμβάνεται πανομοιότυπα ως σκέψη του Φερνάζη στην τρίτη στιχική ενότητα (στ. 17–18). Οι φράσεις αυτές είναι ιδιαίτερα σημαίνουσες για τη συγκρότηση της ταυτότητας του φανταστικού Φερνάζη αλλά και ενός άλλου προσωπείου που στεγάζεται στο ποίημα, του Μιθριδάτη. Ο λόγος του αφηγηματικού προσωπείου εναλλάσσεται με τις σκέψεις του Φερνάζη, ένα είδος πλαγιασμένου εσωτερικού μονολόγου (στ. 4 από την παρένθεση κ.ε.–10, 16 μετά την τελεία, 21 μετά την τελεία–33, 36–37), ενώ σε ευθύ λόγο αλλά χωρίς εισαγωγικά μεταφέρεται ο λόγος του υπηρέτη (στ. 14–15). Η «ανάμιξις προσώπων» υπηρετεί τη δυνατότητα της «ενάργειας», όπως επισημαίνει ο ίδιος ο ποιητής (βλ. αυτοσχόλιο, σημ. 7), αλλά και στηρίζει τη σύνθετη καβαφική ειρωνεία, καθώς μ' αυτόν τον τρόπο συνυφαίνονται διαφορετικές οπτικές μέσα στο ίδιο ποίημα και πετυχαίνεται η αντικειμενική απόδοση των αισθημάτων του Φερνάζη.

Η αφήγηση εκκινεί με την πληροφορία ότι «Ο ποιητής Φερνάζης το σπουδαίον μέρος / του επικού ποιήματός του κάμνει». Το εμφαιτικά παρουσιασμένο «σπουδαίον μέρος» επεξηγείται στη συνέχεια: «Το πώς την βασιλεία των Περσών / παρέλαβε ο Δαρείος Υστάσπου». Ο διασκελισμός εδώ επιτονίζει ειρωνικά, με ένα ρήμα που προσιδιάζει σε περιπτώσεις κανονικής διαδοχής στον θρόνο («παρέλαβε»), αυτό που η Ιστορία γνωρίζει αλλά ο ποιητής Φερνάζης «οφείλει» να αγνοήσει: τις ύποπτες συνθήκες ανόδου του Πέρση βασιλιά Δαρείου (521–486 π.Χ.) στον θρόνο.⁸ Ο λόγος της αποσιώπησης φανερώνεται στη συνέχεια, καθώς μέσα σε παρένθεση δίνεται άλλο ένα στοιχείο της ταυτότητας του δημιουργού και οι υπονοούμενες δεσμεύσεις του: «(Από αυτόν / κατάγεται ο ένδοξός μας βασιλεύς, / ο Μιθριδάτης, Διόνυσος κ' Ευπάτωρ)». Ο Φερνάζης εστιάζει όχι στην ιστορική αλήθεια,⁹ αλλά στα αισθήματα του Δαρείου όταν «παρέλαβε» την βασιλεία, έννοια που υπογραμμίζεται από τον διασκελισμό των στίχων 7–8. Η εμφαιτική διατύπωση των πρώτων στίχων φορτίζεται ειρωνικά, αφού το «επικόν ποίημα» αποδεικνύεται στη

⁸ Πρβ. και Σκοπετέα, ό.π. (σημ. 4), 670. Τα σχετικά με την άνοδο στον θρόνο του Πέρση βασιλιά Δαρείου (522–486 π.Χ.) εξιστορεί ο Ηρόδοτος (III, 61–87). Ο Καβάφης είχε στη βιβλιοθήκη του την έκδοση Hérodote, Histoire. (Classiques grecs). Μετ. [Pierre Henri] Larcher, επιμ. Émile Pessoneaux. Paris, Bibliothèque Charpentier, Eugène Fasquelle, éditeur, x.x. Σύμφωνα με την πληροφορία της Μιχαήλας Καραμπίνη-Ιατρού, *Η βιβλιοθήκη Κ. Π. Καβάφη*, Αθήνα, Ερμής, 2003, σ. 91, το βιβλίο βρέθηκε «μερικά κομμένο». Το ιστορικό πλαίσιο του ποιήματος διαγράφει ο Μαρωνίτης μέσα από τις πηγές: Τον Ηρόδοτο (III, 61–87) για τα σχετικά με τη βασιλεία του Δαρείου, τη Ρωμαϊκή Ιστορία του Αππιανού (XII) και τον Πομπήιο του Πλουτάρχου για τον Μιθριδάτη τον VI τον Ευπάτορα (126–63 π.Χ.), Μαρωνίτης, ό.π. (σημ. 1), σ. 26–29. Επιπλέον, στηριγμένος σε κειμενικές ενδείξεις, εικάζει ότι ο Καβάφης στηρίχθηκε στον Αππιανό, ό.π., σ. 28.

⁹ Σαββίδης, ό.π. (σημ. 5), σ. 352.

συνέχεια λυρικό, καθώς η σκέψη του Φερνάζι, σε αντίθεση με τις αρχές του έπους, επικεντρώνεται στα συναισθήματα του Δαρείου. Ασφαλώς ο 1ος π.Χ. αιώνας δεν είναι ηρωική εποχή,¹⁰ αλλά, επιπλέον, ένα λυρικό ποίημα υπηρετεί καλύτερα μια υποκειμενική εκδοχή του ήθους του Δαρείου, αφού τα γεγονότα, δηλαδή οι γνωστές από την Ιστορία αντικειμενικές συνθήκες ανάληψης της εξουσίας, δεν του περιποιούν τιμή. Ο διασκελισμένος στίχος 6–7 («Αλλ' εδώ / χρειάζεται φιλοσοφία.») και η χρήση του δυνητικού τύπου («θα είχαν») υπαινίσσονται ότι ο Φερνάζις επιλέγει εξαρχής να αναγάγει σε κεντρικό θέμα του ποιήματός του τα αισθήματα του Δαρείου, όταν παρέλαβε την εξουσία. Στο κείμενό του «Φιλοσοφικός έλεγχος» ο Καβάφης περιγράφει τη μέθοδο της «ψυχολογικής διείσδυσης στα συναισθήματα τρίτων» για την κατάκτηση της υποθετικής εμπειρίας. Όπως προκύπτει από τη χρήση της λέξης «φιλοσοφία» στο ποίημα που μας απασχολεί, το νόημα της λέξης υπερβαίνει το σύνηθες σημασιολογικό της πεδίο, αφού ταυτίζεται με την ψυχολογική διείσδυση. «Η ταύτιση ψυχολογικής διείσδυσης και “φιλοσοφίας”», επισημαίνει η Haas αναφερόμενη σ' αυτόν τον στίχο, «ίσως επιτρέπει, αναδρομικά, να εκτιμηθεί πληρέστερα η πολυσημία του “Φιλοσοφικού Ελέγχου”».¹¹ Ο Φερνάζις, όπως ήδη επισημάνθηκε παραπάνω, εργάζεται σύμφωνα με τις αρχές της «νοητικής διείσδυσης στα συναισθήματα τρίτων», την οποία προτείνει ως μέθοδο ανίχνευσης των προθέσεων των άλλων ο Καβάφης, προκειμένου να κατακτήσει ο ποιητής την «υποθετική εμπειρία». Η «φιλοσοφική» ανάλυση οδηγεί τον Φερνάζι σε δύο αντιθετικές, ιστορικά αμάρτυρες και αλληλοαποκλειόμενες εκδοχές, όσον αφορά τα αισθήματα του Δαρείου: «υπεροψίαν και μέθην» από τη μια μεριά, «σαν κατανόησι της ματαιότητος των μεγαλειών», από την άλλη. Η αμφιταλάντευση του Φερνάζι ανάμεσα στις δύο εκδοχές και η αδυναμία του να αποφασίσει αποτυπώνεται στην έμφαση που δίνεται στις λέξεις «ίσως», «όχι όμως», «μάλλον» λόγω της τροχαϊκής μεταλλαγής του μέτρου, της στίξης (άνω τελεία και παύλα) και του διασκελισμού του στίχου 9 που, χάρη στην παύση που δημιουργείται, υπογραμμίζει τις λέξεις «μάλλον» και «σαν». Οι λέξεις αυτές υπονομεύουν την εκδοχή την οποία προτείνει αρχικά ο ποιητής. Ούτως ή άλλως η λέξη «σαν» σχετικοποιεί

¹⁰ Για τις ριζικές διαφορές ανάμεσα στην πόλη και τους πολίτες του 5ου αιώνα π.Χ., αφενός, και την πόλη και τους πολίτες των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, αφετέρου, βλ. André-Jean Festugière, *Épicure et ses dieux*, Παρίσι, PUF, ⁴1997, σ. vii-x.

¹¹ Haas, ό.π. (σημ. 2) 213, σημ. 27. Βλ. αυτ. και την επισήμανση της ίδιας ότι η Lavagnini, στηριγμένη στην «ανάλυση αισθημάτων», συσχετίζει τον Φερνάζι με τον αυλικό ποιητή του ατελούς ποιήματος «Πτολεμαίος Ευεργέτης (ή Κακεργέτης)».

το νόημα της φράσης «κατανόησι της ματαιότητος των μεγαλείων», που διατυπώνεται με επιτηδευμένο τρόπο χάρη στη συνεργασία των απανωτών χασμωδιών («κατανόησι», «ματαιότητος», «μεγαλείων»), που δημιουργούν έναν στομφώδη, ειρωνικό τόνο, με την παρήχηση του «τ» («κατανόησι», «της», «ματαιότητος», «των»). Ο ειρωνικός τόνος συνεχίζεται στον επόμενο στίχο (στ. 11: «Βαθέως σκέπτεται το πράγμα ο ποιητής.») καθώς τροφοδοτείται από αντιθέσεις σε επίπεδο τόσο στιχουργίας όσο και νοήματος: την αντίστιξη ανάμεσα στη χασμωδία («Βαθέως») και στην παρήχηση του «π» και του «τ» («σκέπτεται το πράγμα ο ποιητής»). την βεβαιότητα που εκφράζει ο στίχος για τον διχασμό, δηλαδή την αβεβαιότητα, του Φερνάζη ανάμεσα στις δύο εκδοχές. Επιπλέον, ο στίχος 11 είναι ο μόνος αυτοτελής εννοιολογικά στίχος αυτής της στιχικής ενότητας της οποίας οι συνεχείς διασκελισμοί, η στίξη και οι συνακόλουθες παύσεις στους στίχους 1–10 αποτυπώνουν ενδεχομένως, εκτός από τις αμφιταλαντεύσεις του Φερνάζη, και άλλες ειρωνικές πολώσεις: (α) την αντίφαση ανάμεσα στη δήλωση ότι πρόκειται για «επικό ποίημα» και στη μέθοδο γραφής η οποία προσιδιάζει σε λυρικό ποίημα («ν' αναλύσει / τα αισθήματα») και (β) την αναντιστοιχία ανάμεσα στην ιστορική αναγκαιότητα, που πιέζει τον Φερνάζη να εξάρει το ήθος του Μιθριδάτη μέσα από τον έπαινο του ήθους του προγόνου του Δαρείου, και την ποιητική αλήθεια, σύμφωνα με την οποία ο Δαρείος, όπως και ο Μιθριδάτης, διακρινόταν από υπεροψία και μέθη, όπως δείχνουν οι εγκληματικές πράξεις που οδήγησαν τελικά στην τιμωρία τους.

Επομένως, στην πρώτη στιχική ενότητα, η οποία ανοίγει και κλείνει ομοiotροπα με τη λέξη «ποιητής» και, όπως ελπίζω να φανεί παρακάτω, τονίζοντας αμφίθυμα και αμφίσημα την ποιητική ιδιότητα του Φερνάζη,¹² δίνονται επαρκείς πληροφορίες ώστε να στοιχειοθετηθεί εν μέρει το προσωπείο του φανταστικού ποιητή: Είναι ελληνομαθής Πέρσης (όπως το όνομά του δηλώνει) του Ιου π.Χ. αιώνα, υπήκοος του βασιλέως Μιθριδάτη του ΣΤ' (±126–63 π.Χ.), ενός βασιλιά με παιδεία εν μέρει ελληνική, εν μέρει περσική, γνωστού για την προσπάθεια εξελληνισμού της επικράτειάς του, ενδεχομένως αυλικός ποιητής που ζει στην Αμισό,¹³ δηλαδή στα παράλια του Εύξεινου Πόντου, και προσπα-

¹² Για τη λέξη «ποιητής» στα αναγνωρισμένα ποιήματα του Καβάφη –και στο ποίημα «Ο Δαρείος»– και τις δυνατότητες ανάγνωσής της είτε με χασμωδία είτε με συνίζηση βλ. Χρήστος Παπαζογλου, *Μετρική και αφήγηση. Για μια συστηματική μετρική και ρυθμική ανάλυση των καβαφικών ποιημάτων*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2012, σ. 316–320.

¹³ Ο Μιθριδάτης είχε ανάκτορα και στην Αμισό (σημερινή Σαμφούντα) και συγκεκριμένα στην Ευπατορία, συνοικία που έκτισε και ονομάτισε με το δικό του όνομα ο ίδιος, Appianus, *Mithridatica*, *Appiani historia Romana*, τ. 1, επιμ. P. Viereck - A. G. Roos, Λειψία, Teubner, 1939, 340.1–342.1.

θεί να γράψει ένα ποίημα για τον Δαρείο με στόχο να τιμήσει τον απόγονο, όπως δηλώνει η επαινετική διατύπωση «ο ένδοξός μας βασιλεύς». Η χρήση της πρωτοπρόσωπης αντωνυμίας φανεώνει φιλικά αισθήματα προς την εξουσία. Αποφεύγοντας το σκοτεινό θέμα της ανόδου του Δαρείου στον θρόνο, ο Φερνάζης ασχολείται με τα αισθήματα του Δαρείου, θέμα πρόσφορο για ποίηση, ασφαλές αφού αποτελεί αποτέλεσμα «φιλοσοφικής ανάλυσης» και «βαθείας σκέψης» και επίσης διαχρονικό, αφού θέτει το θέμα της στάσης απέναντι στην εξουσία. Τα παραπάνω στοιχεία της ταυτότητας του Φερνάζη, καθώς και όσα ακολουθούν, απορρέουν κατά κύριο λόγο από τη ρητορική του Φερνάζη. Ωστόσο, δύο ερωτήματα αναδύονται δίχως να διαφαίνεται, έως εδώ, κάποια δυνατότητα απάντησης: τι σημαίνουν οι δύο επινοημένες από τον Φερνάζη εκδοχές των αισθημάτων του Δαρείου για την εξουσία; Και αν ο Φερνάζης θέλει να τιμήσει την περσική καταγωγή του Μιθριδάτη, συνθέτοντας ένα «επικό ποίημα» για τον πρόγονό του, γιατί επιμένει στα ελληνικά του προσωμία «Διόνυσος κι Ευπάτωρ»;¹⁴

Όπως στην αρχαία τραγωδία, η ισορροπία των καταστάσεων ανατρέπεται με την παρέμβαση του αγγελιαφόρου που ανανεώνει τη δράση. Στη δεύτερη στιχική ενότητα ο υπηρέτης «μπαίνει /τρέχοντας» και φέρνει τη «βαρυσήμαντη είδηση» πως «άρχισε ο πόλεμος με τους Ρωμαίους». Η παύση που δημιουργείται στο τέλος του δωδέκατου στίχου επιτονίζει την ξαφνική είσοδο του υπηρέτη και άρα τον «επείγοντα χαρακτήρα» της αγγελίας.¹⁵ Η ένταση της εξωτερικής και της εσωτερικής δράσης πραγματώνεται με τη χρήση έξι ενεργητικών ρημάτων τα οποία εκφράζουν κίνηση ή δράση. Ιδίως στον στίχο 14 («Άρχισε ο πόλεμος με τους Ρωμαίους») ο τροχαϊκός ρυθμός και η δεύτερη χασμωδία («Ρωμαίους») συμβάλλουν στον επιτονισμό της «βαρυσήμαντης ειδήσεως», ενώ οι παρηχήσεις των συμφώνων του «π» και του «τ» στον στίχο 15 («το πλείστον του στρατού μας πέρασε τα σύνορα»), σε συνεργασία με την κανονικότητα του ιαμβικού μέτρου, δημιουργούν έναν εμβατηριακό ρυθμό αποτυπώνοντας τη στρατιωτική προέλαση. Έτσι, με την πα-

¹⁴ Ο Μιθριδάτης ΣΤ', γεννημένος στη Σινώπη (±131 π.Χ.), γιος του Μιθριδάτη Ε', συμμάχου των Ρωμαίων κατά τον Γ' Καρχηδονιακό Πόλεμο, μισοελληνισμένος, με παιδεία μισή ελληνική, μισή περσική, έγινε μονάρχης του Βασιλείου του Πόντου το 112 π.Χ., αφού προηγουμένως σκότωσε τον αδελφό του και ίσως και την μητέρα του που είχε προηγουμένως φυλακίσει. Ανήγε την καταγωγή του κατευθείαν στον Δαρείο από την πλευρά του πατέρα του, ενώ θεωρούσε τον εαυτό του Σελευκίδη από τη μεριά της μητέρας του. Για την καταγωγή του Μιθριδάτη από το «βασιλείον περσικόν γένος» και τις προγονικές σχέσεις με τους Ρωμαίους βλ. Appianus, ό.π., 27.11–33.4. Για τις πρώτες παλιές φιλίες του με τους Ρωμαίους βλ. Appianus, ό.π., 38.1–5. Βλ. και το σχόλιο του Δάλλα περί «θεοκρασιών», Γιάννης Δάλλας, *Ο ελληνισμός και η θεολογία στον Καβάφη*, Αθήνα, Στιγμή, 1986, σ. 77–78.

¹⁵ Βλ. Πατάζογλου, ό.π. (σημ. 12), σ. 195.

ρεμβολή της Ιστορίας που αδιαφορεί για τα «αισθήματα» ηγετών και ποιητών, το ποίημα του Καβάφη τείνει προσωρινά να αποκτήσει επική διάσταση, σχολιάζοντας έτσι ειρωνικά την πρόθεση του Φερνάζη, που προανήγγειλε το αφηγηματικό προσωπείο στους πρώτους δύο στίχους. Από τη ρητορική του υπηρέτη είναι φανερό πως πρόκειται για έναν από καιρό σχεδιαζόμενο πόλεμο: η χρήση του άρθρου «ο» σε συνδυασμό με το ρήμα «άρχισε», καθώς και η πληροφορία ότι ο στρατός προέλασε σε εχθρικό έδαφος, είναι ενδεχομένως ενδείξεις ότι πρόκειται για τον Γ΄ Μιθριδατικό Πόλεμο (74–65 π.Χ.), όταν ο στρατός του Μιθριδάτη εισέβαλε στη Βιθυνία.¹⁶ Στο Λεξικό του Smith, που ο Καβάφης είχε στη Βιβλιοθήκη του,¹⁷ ο Γ΄ Μιθριδατικός Πόλεμος περιγράφεται ως «ζήτημα ζωής και θανάτου», αφού επιτέλους «έπρεπε είτε ο Μιθριδάτης να κατατροπωθεί τελειωτικά ή να εδραιωθεί οριστικά». Ενδεχομένως το γεγονός ότι «ο Μιθριδάτης είχε φτάσει σε ένα όριο δύναμης και συνακόλουθα έπαρσης» πριν από τον Γ΄ Μιθριδατικό Πόλεμο να ώθησε τον Καβάφη να τοποθετήσει τα πρόσωπά του σ' αυτή τη φάση του πολέμου, σε ένα ποίημα για την υπεροψία και μέθη της εξουσίας.¹⁸

Ό,τι ακολουθεί στις επόμενες δύο στιχικές ενότητες αφορά τα αισθήματα του Φερνάζη την κρίσιμη στιγμή της αναγγελίας του πολέμου, του οποίου η έγνοια στην τρίτη στιχική ενότητα μετατίθεται από την ανάλυση των αισθημάτων του Δαρείου στο γεγονός ότι μέσα σε συνθήκες πολέμου δεν υπάρχει καμία ελπίδα να ασχοληθεί ο Μιθριδάτης με το ποίημα. Επιβεβαιώνεται έτσι ότι «Ο Δαρείος» του Φερνάζη είναι ποίημα πολιτικής σκοπιμότητας και ότι ο κύριος αποδέκτης του είναι ο Μιθριδάτης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο στίχος 16 («Ο ποιητής μένει ενεός. Τι συμφορά!»): η ισχυρή παύση λόγω στίξης στην όγδοη συλλαβή και η δεύτερη, επίσης ισχυρή, χάρη στο θαυμαστικό, παύση στο τέλος του στίχου αποτυπώνουν με τον στακάτο ρυθμό τους τον συγκλονισμό του ποιητή.¹⁹ Επιπλέον, ο στίχος αυτός λειτουργεί ειρωνικά, καθώς η συναισθηματική φόρτιση που εκφράζει ερμηνεύεται, στην αρχή και προσωρινά, και γι' αυτό με ένταση, ως απόρροια της είδησης του πο-

¹⁶ Ο Μαρωνίτης επισημαίνει ότι «το πράγμα δεν έχει ιδιαίτερη σημασία για το ποίημα». Ωστόσο, πρόκειται για έναν ποιητή ο οποίος ερευνούσε εξονυχιστικά την ιστορική δυνατότητα, Μαρωνίτης, ό.π. (σημ. 1), σ. 28. Ο αναγνώστης μπορεί να βρει πληροφορίες για τον Γ΄ Μιθριδατικό Πόλεμο στο Arrianus, ό.π. (σημ. 13) 291.1 κ.ε.

¹⁷ Καραμπίνη-Ιατρού, ό.π. (σημ. 8), σ. 121.

¹⁸ Βλ. λ. «Mithridates» στον δεύτερο τόμο του Λεξικού του Sir William Smith (επιμ.), *A Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, τ. II, Βοστόνη, Little, Brown & Company, 1867, σ. 1100, <http://quod.lib.umich.edu/m/moa/ACL3129.0002.001/113?rgn=full+text;view=image;q1=Mithridates> (πρόσβαση 15.4.2015).

¹⁹ Πατάζογλου, ό.π. (σημ. 12), σ. 706.

λέμου.²⁰ Όμως στους αμέσως επόμενους στίχους 17–20 γίνεται φανερό ότι η αναστάτωση του ποιητή οφείλεται στο γεγονός ότι ο εμφατικά προβεβλημένος για δεύτερη φορά (στ. 17–18) με πανομοιότυπο τρόπο (με τον επιθετικό προσδιορισμό, τον τίτλο του και τα ελληνικά προσωνύμιά του) Μιθριδάτης δεν θα ασχοληθεί με το ποίημά του. Η ειρωνεία επιτείνεται από την αντίθεση που δημιουργείται ανάμεσα στην καθαρευουσιάνικη μεγαλοπρέπεια των αναφορών στον Μιθριδάτη και στην προφορικότητα της φράσης «Πού τώρα» και κλιμακώνεται από την αναστοχαστική διάθεση του Φερνάζη στον στίχο 20 («Μέσα σε πόλεμο – φαντάσου, ελληνικά ποιήματα») ως τον στίχο 25 («Τι αναβολή, τι αναβολή στα σχέδιά του»). Η σκόπιμα ασαφής χρήση του επιθέτου «ελληνικά» (ποιήματα σε ελληνική γλώσσα/ποιήματα ελληνικής έμπνευσης/ποιήματα «ξένα») συνδέεται με τα ελληνικά προσωνύμια του Μιθριδάτη, φωτίζοντας και τις προσδοκίες του Φερνάζη, τις οποίες ανακόπτει ο πόλεμος: συνθέτοντας ένα «ελληνικό ποίημα» για την περσική καταγωγή του ελληνίζοντος μονάρχη συνδέει την εθνική καταγωγή του Μιθριδάτη με την πολιτισμική του επιλογή προβάλλοντας έτσι την πολιτική του εξελληνισμού, που είχε χαράξει. Η ειρωνεία και αυτοειρωνεία του στίχου 20 («Μέσα σε πόλεμο – φαντάσου, ελληνικά ποιήματα.») δημιουργεί ρωγμή στην ελληνική ταυτότητα του Μιθριδάτη, αφού υπαινίσσεται ότι το ενδιαφέρον του είναι απόρροια όχι ουσιαστικής ελληνικής παιδείας, αλλά πολιτικής σκοπιμότητας. Ενδεχομένως, εδώ απηχείται η περιγραφή του Μιθριδάτη στο Λεξικό του Smith όπου ο βασιλιάς παρουσιάζεται σαν «αυθεντικός μονάρχης της Ανατολής» παρά την ελληνική του παιδεία.²¹ Συγχρόνως, και εδώ εύλογα κανείς αναρωτιέται: αν ο Φερνάζης θέλει, για πολιτικούς λόγους, να προβάλλει μέσω ενός ποιήματος σε ελληνική γλώσσα την ελληνική πολιτισμική ταυτότητα του Μιθριδάτη, όπως δείχνει η επανάληψη των δύο ελληνικών του προσωνυμίων «Διόνυσος κι Ευπάτρω», γιατί επιλέγει τον Πέρση πρόγονο του;

²⁰ Πρόκειται για ειρωνεία της περιορισμένης εξαπάτησης. Ο όρος ανήκει στον Norman Knox, ο οποίος επισημαίνει ότι η ειρωνεία της περιορισμένης εξαπάτησης είναι παροδική και διαχωρίζεται από την κανονική εξαπάτηση, διότι η πρώτη διαρκεί ώσπου ο είρωνας να φέρει το επιθυμητό αποτέλεσμα, που είναι η αποκάλυψη της αλήθειας. Μια μορφή που μπορεί να πάρει είναι η διαφορούμενη γλώσσα που κρύβει μέρος της αλήθειας. Τη διακρίνει, μάλιστα, από τη λεκτική ειρωνεία, διότι το αποτέλεσμα προκύπτει από την ίδια την απάτη και όχι από την οπτική που αποκτά κανείς μέσω της απάτης. Norman Knox, *The Word Irony and Its Context, 1500–1755*, Durham, Duke University Press, 1961, σ. 42–45.

²¹ Στο Λεξικό του Smith ο συντάκτης του λήμματος, μετά από απαρίθμηση των εγκληματικών πράξεων του Μιθριδάτη, καταλήγει ότι «αυτές είναι επαρκής απόδειξη πως ούτε οι πολλές του ικανότητες ούτε η ανώτερη μόρφωσή του δημιούργησαν μέσα του κλίση προς πραγματική φώτιση ή ανθρωπισμό», βλ. λ. «Mithridates», στο Smith, ό.π. (σημ. 18), σ. 1103, <http://quod.lib.umich.edu/m/moa/ACL3129.0002.001/1113?rgn=full+text;view=image;q1=Mithridates> (πρόσβαση 15.4.2015).

Στην τέταρτη στιχική ενότητα η απογοήτευση του Φερνάζη επεκτείνεται από την «συμφορά» ότι ο Μιθριδάτης δεν θα ασχοληθεί με το ποίημά του, στην «ατυχία» που θα ακολουθήσει: ότι θα αναβληθεί ο στόχος του «να αποστομώσει τελειωτικά» με το ποίημά του «τους επικριτάς του, τους φθονερούς». Η εκτίμησή του ότι «Ο Δαρείος» του θα ήταν τελειωτικό κτύπημα για τους επικριτές του δείχνει ότι ο ποιητής ζει σε ανταγωνιστικό περιβάλλον.

Η πέμπτη στιχική ενότητα μεταθέτει την εστίαση από τον ποιητή στον πολίτη και από την ατομική ποιητική φιλοδοξία του στον συλλογικό φόβο του πολέμου. Ο στίχος «Και να 'ταν μόνο αναβολή, πάλι καλά.» υπαινίσσεται τον φόβο της οριστικής συντριβής και της απώλειας, και άρα προβάλλει την κρισιμότητα της κατάστασης. Οι κοφτές προτάσεις και οι απανωτές ερωτήσεις αποτυπώνουν την ανασφάλεια και την ψυχική αναστάτωση η οποία κορυφώνεται με την επίκληση των Θεών (στ. 33: «Θεοί μεγάλοι, της Ασίας προστάται, βοηθήστε μας.—»), της οποίας ο τόνος ηχεί όχι μόνο επίσημα, χάρη στην καθαρεύουσα, αλλά και σπαρακτικά, λόγω των χασμωδίων που προσδίνουν στις λέξεις έναν ιερατικό και συνάμα θρηνητικό χαρακτήρα. Ιδιαίτερα οι ισχυρές παύσεις στους στίχους 30–31 αποτυπώνουν την ανησυχία του Φερνάζη για τη στρατιωτική δύναμη της Καππαδοκίας. Ιδίως το «παραπειστικό», όπως το χαρακτηρίζει ο Παπάζογλου,²² κόμμα, στο τέλος του στίχου 30 («Μπορούμε να τα βγάλουμε μ' αυτούς, / οι Καππαδόκες;») και η αυτονόμηση της λέξης «Καππαδόκες» επιτείνουν την υποτιμητική γι' αυτούς σύγκριση, η οποία κορυφώνεται με την ερώτηση «Γένεται ποτέ;» που ακυρώνει κάθε ελπίδα σωτηρίας. Η σταδιακή αυτή κορύφωση της συναισθηματικής έντασης εύλογα καταλήγει στην απεγνωσμένη επίκληση των θεών. Στο σημείο αυτό κυριαρχεί η περσική καταγωγή του Φερνάζη, αφού σε στιγμές αυθόρμητης έκφρασης των συναισθημάτων του επικαλείται την προστασία των μεγάλων θεών της Ασίας.

Ιδιαίτερα σημαντική για τη συγκρότηση της ταυτότητας του προσωπίου του Φερνάζη είναι η υφολογική διαφορά ανάμεσα στην πρώτη και την πέμπτη στιχική ενότητα. Η πρώτη αφορά την ποιητική ταυτότητα του προσωπίου και τη σύνθεση ενός ποιήματος για την εξουσία σε γλώσσα ψυχρή και δίχως τη θέρμη της ψυχικής συμμετοχής. Η πέμπτη ενότητα αφορά τη φυλετική ταυτότητα του προσωπίου και την έκφραση έντονων συναισθημάτων που αποτυπώνονται με γλώσσα οικεία και θερμή. Ωστόσο, μπορούμε να ανιχνεύσουμε και άλλο ένα συνδεδετικό νήμα το οποίο αφορά την ιδεολογική ταυτότητα του προσωπίου και φωτίζει τα ερωτήματα που τέθηκαν στην αρχή. Η πρώ-

²² Παπάζογλου, ό.π. (σημ. 12), σ. 245.

τη στιχική ενότητα σφραγίζεται από την ελληνική ταυτότητα του Φερνάξη: είναι Πέρσης, συγκεκριμένα Καππαδόκης, γνωρίζει ελληνικά και άρα μετέχει της ελληνικής παιδείας. Η πέμπτη εκφράζει την ασιατική του καταγωγή, όχι μόνο λόγω της έντονης έκφρασης των συναισθημάτων του αλλά, κυρίως, διότι η ανάθεση του προβλήματος σε θείκες δυνάμεις, όταν πια έχει απελπιστεί για την επίγεια λύση του, γίνεται μέσω της ασιατικής του ταυτότητας (στ. 33). Η διπλή αυτή ταυτότητα του προσωπείου τον κάνει να συγγενεύει με τον Μιθριδάτη, ο οποίος επίσης είναι Πέρσης, ελληνικής καταγωγής από την πλευρά της μητέρας του και με πολιτικό πρόγραμμα εξελληνισμού της επικράτειάς του. Άρα ανάμεσά τους υπάρχει μια κοινή πολιτισμική βάση. Επομένως, είτε ο Φερνάξης είναι αυλικός ποιητής και το ποίημα αποτελεί παραγγελία του βασιλιά είτε όχι, η επιλογή ενός τόσο σπουδαίου θέματος, για έναν εμβληματικό βασιλιά των Περσών, τον Δαρείο, ιδρυτή μιας νέας δυναστείας και του μοναρχικού πολιτεύματος, συνάδει με τα φιλόδοξα σχέδια του ποιητή να κατακτήσει την πνευματική Καππαδοκία πετυχαίνοντας την εύνοια του βασιλιά Μιθριδάτη. Παράλληλα, η επιλογή αυτή αποκαλύπτει και την πολιτική ευφύια του Φερνάξη, αφού, δυνάμει, ένα ποίημα που προβάλλει τη διπλή ταυτότητα του Μιθριδάτη (ασιατική και ελληνική), θα έβρισκε ανταπόκριση και στις δύο εθνικότητες της επικράτειάς του και άρα θα εδραίωνε και την πολιτική επιλογή του Μιθριδάτη και τη φήμη του Φερνάξη.

Αλλά γιατί η επιλογή του Δαρείου μπορεί να βοηθήσει τα σχέδιά του; Γιατί, όπως ήδη αναφέρθηκε, ο Μιθριδάτης ανήγε την καταγωγή του στον Δαρείο, ο οποίος υπήρξε «μέγας βασιλεύς» που, πριν από τη συντριβή του στον Μαραθώνα, έκτισε μια αυτοκρατορία. Επιπλέον, ο Δαρείος εκφράζει την ενότητα της Ασίας, όπως ήταν τον 5ο αιώνα π.Χ., ενότητα που αποτελεί επιδίωξη του Μιθριδάτη, βασιλιά του αυτόνομου μικρού βασιλείου της Καππαδοκίας, καθώς η κατακερματισμένη Ασία, αυτό το μωσαϊκό των λαών, φυλών και γλωσσών του 1ου αιώνα π.Χ. είναι προβληματική και ευάλωτη.²³ Το όραμα μιας ενωμένης Ασίας με ελληνικό πολιτισμό και ελληνική γλώσσα είναι ο πολιτικός στόχος του Μιθριδάτη και ενδεχομένως, υπόρρητα, αποτελεί τη βάση της ποιητικής σύλληψης του Φερνάξη.

Η παύλα στο τέλος της πέμπτης στιχικής ενότητας σηματοδοτεί την αλλαγή επιπέδου νοήματος, καθώς η σκέψη του Φερνάξη μετατίθεται και πάλι

²³ Για τον Μιθριδάτη και τα γεγονότα της βασιλείας του βλ. τη μονογραφία του Théodore Reinach, *Mithridate Eupator, roi du Pont*, Παρίσι, Firmin-Didot, 1890. Βλ. και Γίμος Μαλάνος, *Ο ποιητής Κ. Π. Καβάφης. Ο άνθρωπος και το έργο του*, τρίτη έκδοση συμπληρωμένη και οριστική, Αθήνα, Δίφρος, χ.χ., σ. 348–349.

στην «ποιητική ιδέα», στο δίλημμα αναφορικά με τα αισθήματα του Δαρείου, που είχε τεθεί στην πρώτη στιχική ενότητα. Το ερώτημα αν ο Φερνάζης, παρά την κοινωνική φιλοδοξία του, διαθέτει γνήσια καλλιτεχνική στόφα αποτελεί ψευδοδίλημα. Παρά τις αντιξοές συνθήκες, επίμονη «η ποιητική ιδέα πάει κι έρχεται»· αλλά και ο πόλεμος, ως υπέρτατη έκφραση «υπεροψίας και μέθης», τον επαναφέρει από άλλο δρόμο στη δεύτερη εκδοχή της «φιλοσοφικής ανάλυσης»: την «υπεροψίαν και μέθην», που αποσυνδέει τον Δαρείο από την δεύτερη εκδοχή του Φερνάζη και διευρύνει το σημασιολογικό της πλαίσιο για να περιλάβει και την «υπεροψίαν και μέθην» του Μιθριδάτη που επέλεξε να εκστρατεύσει εναντίον των Ρωμαίων, αλλά και του ίδιου του Φερνάζη που προέκρινε προς στιγμήν τα προσωπικά του «σχέδια» έναντι της συλλογικής δυσοίωνης μοίρας. Παρά τη φιλοδοξία και την πολιτική σκοπιμότητα, ο Φερνάζης είναι αυθεντικός ποιητής, αφού ήδη από την αρχή συναισθάνεται πως υπάρχει ασυμβατότητα ανάμεσα στην αρχαιοελληνικής καταγωγής έννοια του μέτρου που υπόκειται στην «κατανόηση της ματαιιότητος των μεγαλείων» και στο ήθος ενός μονάρχη που ανέβηκε στον θρόνο με συνωμοσία και φόνο· γι' αυτό και, αδυνατώντας ήδη από την αρχή της ποιητικής διεργασίας να αφηφίσει την ιστορική αλήθεια, μετριάξει τον απόλυτο τόνο με την πρόταξη του συνδέσμου «σαν» (στ. 10). Αλλά μετά το ξέσπασμα του πολέμου, μην έχοντας να αντιμετωπίσει στο άμεσο μέλλον ούτε τη γνώμη του Μιθριδάτη ούτε την υποδοχή του από «τους επικριτάς του, τους φθονερούς» «γίνεται τώρα περισσότερο παρά ποτέ ποιητής»,²⁴ καθώς απελευθερώνεται από ιδεολογικές δεσμεύσεις και πολιτικές σκοπιμότητες και μεταστρέφεται ως προς την εκδοχή που είχε αρχικά προκρίνει. Η επιμονή της ποιητικής ιδέας επιτείνεται και από την παρήχηση του «π», η οποία, σε συνεργασία με την κανονικότητα του ιαμβικού ρυθμού στον στίχο 35 («επίμονα κ' η ποιητική ιδέα πάει κι έρχεται»), αποτυπώνει την αδιάκοπη παλινδρόμησή της.²⁵ Μέσα στην «ταραχή και το κακό», με την απειλή των «φρικτότατων εχθρών», και την αίσθηση ματαιότητας που αυτή τη φορά νιώθει στ' αλήθεια ότι φέρνει ο πόλεμος, διαλύοντας και τη δική του «υπεροψίαν και μέθην», ο Φερνάζης καταλήγει,

²⁴ Alexander Nehamas, «Cavafy's world of art», *Grand Street* 8.2 (χειμώνας 1989), <http://www.cavafy.com/companion/essays/content.asp?id=16>. Πρβ. και την αντίληψη του Καβάφη για τις «θυσίες» ενός συγγραφέα, ανάλογα με το γούστο του αναγνωστικού κοινού: «Και δεν υπάρχει πράγμα πιο ολέθριο για την Τέχνη (μόνο που το βάζει ο νους μου φρίττω) παρά να λέγεται τούτο κομμάτι αλλέως και να παραλείπεται εκείνο», Κ. Π. Καβάφης, «Ανεξαρτησία», ό.π. (σημ. 6), σ. 273.

²⁵ Βλ. και την παρατήρηση του Παπάζογλου, ό.π. (σημ. 12), σ. 322, σημ. 103, για «το στακάτο πήγαιν' έλα της ποιητικής ιδέας – κάτι σαν ένας επίμονος χτύπος ρολογιού μες στο μυαλό», το οποίο εξηγεί με βάση τη συνίηση και τη χασμωδία.

όχι δίχως σπασμωδικότητα –απόρροια «της ταραχής και του κακού»– αλλά οριστικά, όπως δείχνει η επανάληψη στον τελευταίο στίχο, ότι «το πιθανότερο είναι, βέβαια, υπεροψίαν και μέθην· / υπεροψίαν και μέθην θα είχαν ο Δαρειός.» Η βεβαιότητα επιτονίζεται από την αυτονόμηση μέσω της στίξης και άρα την εμφατική προβολή της λέξης «βέβαια» στη μέση του στίχου 36.

Η διάκριση των ταυτοτήτων λειτουργεί δραστικά και σε ένα άλλο επίπεδο που αφορά τη σχέση της ποίησης με την Ιστορία. Ο Φερνάζης, διορατικότερος πολιτικά από τον Μιθριδάτη, όχι μόνο φοβάται, όπως είδαμε, τις συνέπειες του ασύνετου πολέμου εναντίον των Ρωμαίων, αλλά και, παρά την πρόθεσή του να γράψει ένα ποίημα επικό για να κολακεύσει τον βασιλιά, δεν προκρίνει την εύκολη λύση να εκμεταλλευτεί ποιητικά τις προσωρινές νίκες του Μιθριδάτη, οι οποίες ούτως ή άλλως ενθουσίαζαν τους Έλληνες. Παρασυρμένος από την προσωπική του φιλοδοξία και συνεπής στη δική του μεικτή ταυτότητα, προσπαθεί να εξυπηρετήσει το πολιτικό όραμα του Μιθριδάτη και να προβάλλει τα ασιατικά στοιχεία της ταυτότητάς του μέσω του Δαρειού και τα ελληνικά στοιχεία, που ούτως ή άλλως αποτυπώνονται στα προσωινύμιά του, μέσω της γλώσσας του ποιήματος. Όμως, σε αντίθεση με τον βασιλιά του, ο Φερνάζης ως ποιητής βλέπει καθαρά το παρελθόν, το παρόν και «τη μυστική βοή των πλησιαζόντων γεγονότων». Ο Δαρειός, όσο και ο απόγονός του ο Μιθριδάτης, οι οποίοι σφετερίστηκαν τον θρόνο με αιματηρές ραδιουργίες, δεν θα ήταν δυνατόν να διακρίνουν την ύβρη των επιλογών τους και άρα να κατανοήσουν τη ματαιότητα των μεγαλείων. Ο πρώτος, αφού έχτισε μια αυτοκρατορία, έπεσε θύμα της υβριστικής φιλοδοξίας του πολεμώντας τους Έλληνες. Ο δεύτερος, παρά τις πρώτες νίκες του εναντίον των Ρωμαίων, ηττήθηκε και βρήκε ένα άδοξο τέλος. Ο Δαρειός, ως ποιητική σύλληψη του Φερνάζη, προοιωνίζεται το τέλος του Μιθριδάτη, ο οποίος, ως αυτοκράτορας του 1ου π.Χ. αιώνα, στην καλύτερη περίπτωση θα μπορούσε να φιλοδοξεί την έστω προσωρινή απομάκρυνση των Ρωμαίων (που στον 1ο αιώνα είχαν καθυποτάξει όλα τα ελληνιστικά βασίλεια πλην της Αιγύπτου) και όχι τη θεμελίωση μιας αυτοκρατορίας.²⁶

Το ποίημα του Καβάφη μέσα από τον εγκιβωτισμό της αποτυχημένης ποιητικής απόπειρας του Φερνάζη, και κυρίως μέσα από τις ρωγμές του λόγου του και παλινδρομήσεις του, αποβαίνει ένα ιστορικό και ποιητικό παλίμψηστο. Τον

²⁶ Στο Λεξικό του Smith γίνεται λόγος για την έπαρση του Μιθριδάτη, ο οποίος έπειτα από κάποιες στρατηγικής σημασίας κινήσεις με τα γειτονικά πολεμικά έθνη είχε αποκτήσει μεγάλη δύναμη και θεωρούσε τον εαυτό του ισοδύναμο των Ρωμαίων, γεγονός που προκαλούσε τη ζήλεια τους, Smith, *ό.π.* (σημ. 18), σ. 1097.

5ο αιώνα π.Χ. ο μαραθωνομάχος Αισχύλος εξυμνεί τον Δαρείο και το έργο του για να αναδείξει τον ηρωισμό των Ελλήνων. Τον 1ο αιώνα π.Χ. ο Φερνάζης, πολίτης μιας επικράτειας μωσαϊκού, δίχως την ασφάλεια της πόλης-κράτους, βιώνοντας την Ιστορία ως παιχνίδι πολιτικής σκοπιμότητας και αναζητώντας τρόπο να εξασφαλίσει στον Μιθριδάτη λίγη από τη δόξα του Δαρείου αποτυχαίνει τόσο ως επικός όσο και ως λυρικός ποιητής. Αντιθέτως, ο Καβάφης, έχοντας ίσως πρωτογράψει τον «Δαρείο» πριν ξεσπάσει η υπεροψία και μέθη του πολέμου του 1897, και (ξανα)γράφοντάς τον σε μια στιγμή οριακής υπεροψίας και μέθης της εξουσίας, με την έκρηξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, κατορθώνει το δικό του ομώνυμο ποίημα, προβάλλοντας τη δύναμη της ποιητικής αλήθειας. Ως προϊόν σκοπιμότητας ο «Δαρείος» του Φερνάζη δεν γράφεται ποτέ· όμως η αποτύπωση της ποιητικής διαδικασίας που οδήγησε στην ματαιώσή του ήταν απολύτως απαραίτητη για να γραφτεί ο καθαφικός «Δαρείος», όπου θεματοποιείται η σχέση ποιητή και ποίησης μέσα σε ένα κρίσιμο ιστορικό πλαίσιο και αναδεικνύεται η ποιητική αλήθεια σε ύψιστη αξία. Μια παραπληρωματική εκδοχή ποιητικής αλήθειας, άλλωστε, είχε καταθέσει ο Καβάφης δυο χρόνια μετά την ήττα του 1897 στο ποίημα «Η Ναυμαχία», όπου ο αισχυλικός χορός των γερόντων έχει δώσει τη θέση του στους ηττημένους στρατιώτες οι οποίοι, αντιστρέφοντας ειρωνικά το ηρωικό φρόνημα του Αισχύλου, προκρίνουν μιαν αντιπολεμική, αντιηρωική αντίληψη ζωής.²⁷ Εάν το ποίημα «Ο Δαρείος» είχε πράγματι πρωτογραφεί πριν από το 1897, η σύνδεση των δύο ποιημάτων δεν αφορά μόνο το επίπεδο της θεματικής τους, αλλά και τον ποιητικό προβληματισμό από τον οποίο προέκυψαν.

Στο ποίημα «Ο Δαρείος» του Καβάφη, του οποίου η αφήγηση αφορά ένα μικρό χρονικό διάστημα, λίγο πριν και λίγο μετά την κρίσιμη ώρα της αναγγελίας του πολέμου, εγκιβωτίζεται ένα παλίμψηστο χρονικών επιπέδων και προσωπειών σε σχέση αντικατοπτρισμού, όπως την έχει πρώτος αναδείξει ο Μαρωνίτης: Ο 5ος π.Χ. αιώνας, χρόνος του εν εξελίξει ποιήματος του Φερνάζη «Ο Δαρείος», ο 1ος π.Χ. αιώνας, χρόνος του αφηγητή, του «ποιητή

²⁷ Haas, ό.π. (σημ. 2), 211, σημ. 21, όπου παρατίθεται η άποψη του Μαρωνίτη για τον χωροχρόνο του ποιήματος (Μαρωνίτης, ό.π. (σημ. 1), σ. 151). Ο Σαββίδης θεωρεί το ποίημα «παρωδία χορικού από τους Πέρσας του Αισχύλου», Κ. Π. Καβάφης, *Κρυμμένα ποιήματα (1877;–1923)*, επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Αθήνα, Ίκαρος, 1993, σ. 170. Ήδη από το 1985 ο Σαββίδης είχε χαρακτηρίσει το ποίημα «αντι-ιμπεριαλιστικό», όπου «ο Καβάφης, κάπως παράτολμα, ακολουθεί το παράδειγμα του Αισχύλου» «εν είδει χορικού των Περσών». Και παρατηρεί ότι «εκεί όπου επαναλαμβάνει τα αρχαία επιφωνήματα της τραγωδίας του Αισχύλου, το αποτέλεσμα είναι σχεδόν κωμικό – άραγε ηθελημένα;», Σαββίδης, ό.π. (σημ. 5), 344. Η πρόταση του Σαββίδη αξίζει να ερευνηθεί συστηματικά. Για τη σχέση του Καβάφη με τον Αισχύλο και αναλυτικά για το ποίημα «Η Ναυμαχία» βλ. Ευφροσύνη Κωσταρά, *Καβάφης και αρχαίο θέατρο*, αδημ. διδ. διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών 2014, σ. 254–281.

Φερνάξη» και του Μιθριδάτη, και το 1917, χρόνος γραφής του ποιήματος «Ο Δαρείος» του Καβάφη και ο χρόνος του Καβάφη.²⁸ Ο Μιθριδάτης καθρεφτίζεται στον Δαρείο, ο Καβάφης στον Φερνάξη, ο εκάστοτε αναγνώστης (και η ιστορικότητά του) στον αναγνώστη του 1920 (και την ιστορική του συνείδηση). Χάρη σ' αυτή την ιστορικότητα και κυρίως χάρη στην καβαφική ποιητική της ειρωνείας που διαστέλλει το ποιητικό ρήμα και ό,τι αυτό περιέχει, δημιουργείται μια παλίμψηστη προοπτική, καθώς στο βάθος του καθρέφτη ενδεχομένως περνάει και η σκιά του Αισχύλου, καθώς και το φάσμα του Δαρείου. Το ποίημα «Ο Δαρείος» του Καβάφη, που ο Γιώργος Βελουδής έχει χαρακτηρίσει ποίημα που εκφράζει «κρίση της καλλιτεχνικής συνείδησης» και έχει συνδέσει με τα πολιτικά γεγονότα της εποχής,²⁹ κατορθώνεται μέσω της σύνθετης ταυτότητας του προσώπιου του φανταστικού ποιητή, η οποία, από την προοπτική του Καβάφη ή του αναγνώστη, δεν μπορεί παρά να προσλαμβάνεται με την πρόσθετη ειρωνεία που απορρέει από τη γνώση της ιστορίας. Τόσα σχέδια εξελληνισμού, τόση ανάλωση σε πολιτικά οράματα και μικροπολιτικές, τόση επένδυση σε ιδεολογικούς στόχους, τόση «αδημονία» και αγωνία, τόση «ταραχή και κακό», όλα ματαιώθηκαν ή αποδείχτηκαν μάταια, καθώς το 71 π.Χ. η Αμισός έπεσε στα χέρια των Ρωμαίων.³⁰

Όσον αφορά την ποιητική μέθοδο, ο Καβάφης δεν υιοθετεί μόνο αλλά και αποτυπώνει τη διαδικασία κατάκτησης της «υποθετικής εμπειρίας». Το ποίημα τελειώνει με το όνομα του Δαρείου με το οποίο ξεκινάει, δηλαδή με το πρόσχημα γύρω από το οποίο κατορθώνεται το καβαφικό ποίημα. Ο τίτλος επιστέφει ειρωνικά το καβαφικό ποίημα, εφόσον παραπέμπει σε ένα ποίημα που δεν θα γραφτεί ποτέ· λειτουργεί μόνο σαν άλλοθι για να αναδειχθεί το θέμα της σχέσης ποιητικής δημιουργίας και εξουσίας μέσα από ένα σύνθετο δραματικό προσώπιο, που χάρη στις αδυναμίες του ενσαρκώνει έναν από τους πιο αντιφατικούς και γι' αυτό ρεαλιστικούς καβαφικούς χαρακτήρες.

²⁸ Πρβ. την παρατήρηση του Μαρωνίτη, ό.π. (σημ. 1), σ. 34, για τα «πολλά προοπτικά επίπεδα»: «Στο βάθος της σκηνής στέκει ο Δαρείος, ο υποθετικός πρόγονος του Μιθριδάτη· αρκετά πιο μπρος κινείται ο ποιητής Φερνάξης με τα σύγχρονά του πρόσωπα και γεγονότα (τον Μιθριδάτη, τον αποσιωπημένο αγγελιαφόρο, τους μόλις ορατούς αλλά απειλητικούς λεγεωνάριους της Ρώμης) και ένα τρίτο επίπεδο μέσα στο ποίημα ορίζει ο αφηγητής Καβάφης κρατώντας στα χέρια του τα χρονολογία της σύνθεσης: 1917· τέλος, μπροστά σ' αυτή την τέλεια σκηνοθεσία στέκει, και εν μέρει συμμετέχει στα δρώμενα, ο ακροατής του ποιήματος, εναλλασσόμενο πρόσωπο αυτός, με διάφορη κάθε φορά χρονολογική ταυτότητα».

²⁹ Βελουδής, ό.π. (σημ. 4), σ. 159.

³⁰ Για την πολιορκία της Αμισού από τον Λούκουλλο βλ. Arrianus, ό.π. (σημ. 13), 345.1–346.1. Πληροφορίες για τα ίδια γεγονότα δίνει και ο Πλούταρχος, *Plutarchi Vitae parallelae*, τ. 1.1, επιμ. Κ. Ziegler, Λειψία, Teubner⁴ 1969, 18.1.1–18.3.4. Βλ. και Reinach, ό.π. (σημ. 23), σ. 247, 349.